

יכול אני לבעול כמה בעילות בלא דם כלומר, לבעול אשה בלא שהבתולים יפגעו. ואם כן, יש לחשוש שמא אותה בתולה נבעלה בדרך זו, והיא אסורה לכהן. או דלמא דשמואל לא שכיחא נאו שמא מי שמסוגל לעשות כשמואל לא מצוין? אמר להו (נחם): דשמואל לא שכיח, ורחישין (ואנחנו חוששים) לדבר אחר —

שמא באמבטי עיברה שמא היתה באמבטיה, והיתה שם שכבת זרע של גבר ועל ידה התעברה. אף על פי שהיה בתולה. ושואלים: איך יתכן שתתעבר באופן כזה? והאמר (והרי אחר) שמואל: כל שכבת זרע שאינו יורה כחץ — אינו מזרעת! ומשיבים: אין הכוונה שצריך להיות בשעת ההפריה יורה כחץ, אלא מעיקרא נמי (מתחילה כשיצא מהאיש גם כן) יורה כחץ הוה (היה) ולכן יכול היה להפרות אשה אף לאחר מכן.

ובענין מה שארע לכן זומא, תנו רבנן: מעשה בר' יהושע בן חנניה שהיה עומד על גב מעלה (מדרגה) כהר הבית, וראהו בן זומא ולא עמד מלפניו. מפני שהיה שקוע במחשבה. אמר לו ר' יהושע: מאין ולאין בן זומא? כלומר במה אתה מהרהר כעת? אמר לו: צופה הייתי במחשבתי במעשה בראשית, במרחק שבין מים העליונים למים התחתונים, ואין בין זה לזה אלא שלש אצבעות בלבד, שנאמר "ורוח אלהים מרחפת על פני המים" (בראשית א, ב) — כיונה שמרחפת על בניה ואינה נוגעת. אמר להן ר' יהושע לתלמידיו ששמעו שיחה זו: עדיין בן זומא מבחון, כלומר עדיין לא הגיע להבנת הדברים בפנימיותם. ומסבירים, מכדי (נהר) "ורוח אלהים מרחפת על פני המים" אימת הוי (מתי היה זה) — ביום הראשון, ואילו הבדלה בין מים למים — ביום שני הוא דהואי (שהיתה) דכתיב (שנאמר) "ויהי מבדיל בין מים למים" (שם ו) ואיך יכול בן זומא להביא משם ראיה? ושואלים: וכמה היה ההבדל ביניהם באמת? אמר רב אחא בר יעקב: כמלא נימא (חוט)? ורבנן אמרי: כי גודא דגמלא (נחו) הרווחים בין הלוחות שלגשור. מר זוטרא, ואי תימא (ויש אומרים): רב אסי אמר: כתרי גלימי דפריסי אהדדי (נכשתי גלימות שפרוסות זו על זו). ויש משהו רוח ביניהן, ואמרי לה (ויש אומרים): כתרי כסי דסחיפי אהדדי (נכשתי כוסות המונחות זו על זו).

על אחר אמרו שקיצץ בנטיעות, כלומר הגיע לידי כפירה ועליו הכתוב אומר "אל תתן את פיך לחטיא את בשרך" (קהלת ה, ה) ושואלים: מאי היא (מה היה הענין) הדבר שגרם לו? חזא מיטטרון דאיתיהבא ליה רשותא למיתב למיכתב זכוותא דירשאל (נראה את המלאך מטטרון שנתנה לו רשות לשבת לכתוב את זכויותיה של ישראל). אמר: גמירא דלמעלה לא הוי (נמנדים) אנו שלמעלה, בעולם עליון, איך לא ישיבה, ולא תחרות, ולא עורף, (שהכל פונים כלפי שכינה) ולא עיפוי (עיפות), וכיון שראה שיש מי שיושב, ואינו הקב"ה, אלא מלאך עליון, אמר: שמא (ואנחנו מוסיפים: חס ושלום), שתי רשויות הן, שמלבד הקדוש ברוך הוא יש גם כוח ושלטון אחר, הממונה על העולם. ומכאן הגיע לידי כפירה. ומספרים, אפקוהו למיטטרון ומחיוהו שיתין פולסי דנורא (הוציאו את מיטטרון ממקומו בשמים והיכוהו בששים שבטים של אש) שלא יכראו לטעות כמו אחר. אמרו ליה: מאי טעמא כי חזיתיה לא קמת מקמיה (אנחנו לו למלאך: מה הטעם כאשר ראתה אותו את אלישע לא עמדת ספנין: ועם זאת, כיון שהוא היה הנוגע בדבר איתיהבא ליה רשותא למימחק זכוותא דאחר נניתנה לו למיטטרון רשות לחזק את זכויותיו של אחר ולהכשילו בכל דבר. יצתה בת קול ואמרה "שובו בנים שובכים" (ירמיהו ג, כב)

עיונים

שמא באמבטי עיברה / מאמר זה בגמרא הוא אחר הבסיסים החשובים לדיון ההלכתי בזמננו ביחס להפרייה מלאכותית בבני אדם, ובדבר מעמדו ההלכתי של הילד הנולד מהפרייה זו. כמה ראשונים כבר עסקו בבעיה זו כבעיה מופשטת (תוס' ורא"ש לגטין יט. א ועוד) וכן דנו בה כמה אחרונים (ר' בט"א ועוד).

בדורנו חזרה ונתעוררה שאלה זו כבעיה מעשית, וכמה חכמים עסקו בה והעלו צדדים שונים, יש מתירים בכל ענין ויש אוסרים בכל ענין, ואף יש דעות ביניים שונות (ר' בשרית אגרות משה ובקובץ "נעם").

מים העליונים ומים התחתונים / דברים רבים נכתבו בענין זה, האם הכוונה היא להבדל שכן כיפת הרקיע והארץ (ברשיי), או למרחק שבין הרקיעים או ה"גלגלים" השונים (כדעת הרמב"ם). ובארצו הכבוד מסביר כי מים עליונים ותחתונים הם ענינים רוחניים, וענינים ההבדל בין מקור הדברים של מעלה לדברים של מטה. ולפי זה דעת ר' יהושע היא שביום ראשון אין חלוקה כלל בין הדברים אלא כולם בריאה אחת. והיו שהסבירו כי לדעת בן זומא התיאור בספר בראשית הוא כסדר הבריאה, ולדעת ר' יהושע יש דברים הנוכחים במעשי יום ראשון שהיו רק לאחר מכן.

מסורת הש"ס

- ר' נדה סד, ב.
- נדה מג, א.
- ירושלמי חגיגה פ"ב ה"א. תוספתא חגיגה פ"ב ב (בשנינויים). ב"ר פ"ב ילקוט תורה ד (בשנינויים).
- ירושלמי שם. תוספתא שם. שהש"ר פ"א ילקוט כ"ד תתמ.
- ר' ויקר פ"ט (עיי"ש).

גרסות

- יכול אני לבעול כמה בעילות בכת"י: יכולני לבעול כמה בתולות.
- והאמר שמואל בכת"י: איני והאמר שמואל.
- אינו מזרעת בכת"י: אינו מוליד.
- מעיקרא נמי בכת"י: ההיא נמי מעיקרא ובב"ח: דילמא מעיקרא נמי.
- ולאין בכת"י: לאין.
- אצבעות בלבד בכת"י: אצבעות. ואינה נוגעת בכת"י ומקורות: נוגעת ואינה נוגעת.
- עדין בן זומא בכת"י ועוד: כבר בן זומא.
- מיטטרון בכת"י ועוד: מטטרון.
- רשותא בכת"י: רשותא חדא שעתא ביומא.
- לא ישיבה בכת"י: לא עמידה ולא ישיבה ולא קטאה.
- רשויות הן בכת"י: רשויות יש. אמרו ליה — מקמיה בכת"י חסר משפט זה.
- למימחק בכת"י: למעקר ויש: למיקללינה.

לשון

אמבטי
מקור המלה ביוונית ἄμβρα (אמבטי) שמשמעה גיגית אוכלי אחר לרחיצה.

מיטטרון
משמעותה הלשונית של מלה זו אינה ברורה. יש סבורים כי מקורה בלטינית metator — מדריך, מתכן. ויש סבורים כי היא מן היוונית μέτρον (מטא חרות) שמשמעה — אחרי הכסא (כסא מלכות), ולפי זה — המלאך העומד כביכול אחרי כסא הכבוד, כמשרת ראשון במעלה.

פולסי
יש סבורים שמקור המלה בלטינית pulsus — מכה, תבטה.

החיים

באמבטי עיברה
אף בעיבור רגיל מצליח רק לעתים תאורע בודד להגיע אל הרחם ולהפרות את האשה. הזרע "היורה כחץ" מגיע קרוב יותר אל הרחם ומגברי את הסיכוי להתעברות. עם זאת, כאשר הזרע הוא תקין ("מעיקרא יורה כחץ") יש בתאי הזרע כוח טבעי שמהלך והם מסוגלים לטע משלח ניכר ברחם. הסיכוי שאשה (ובפרט בתולה) תהרה כתוצאה של חזירה מקרית של תאורע לרחמה הוא כמובן קטן ביותר, אולם הדבר הוא בכל זאת אפשרי.

יבשטונאדי מן האיטלקית bastonade — הקאה במקל.

יכול אני לבעול — שהיה נקי בהטייה, וזו נמי נבעלת כן. באמבטי — כלי שרוחלן בו כל הגוף. ויש לומר שהטיה שם אדם שכנת זרע ונכנס נמעה. מעיקרא — כשילאת מן האדם. מאין ולאין — מאין חנא ואין לנך טרוד? צופה הייתי — מתכוון הייתי נמעה נראשית. ואין ביניהן — נמקום חינוך, מקום קשרי כיסם הרקיע נקרקע. גודא דגמלא — כשמסדרין לוחין של גשר זו אל זו, אי אפשר שלא חנא ריוח צינמים, וכן גלימי, וכן כסי.

סחופין = כפופין. אחר קיצץ בנטיעות — קלקל ועיות כשנכנס לפדס ומקנץ הנטיעות. ולפי שדימה לוחן נחמלת הדגנים לנכנס לפדס, נקט לישנא דקינץ ננטיעות. לא עמידה — לא גרסין. לא עורף — דנכל לדיהן יש להם פנים. עיפוי = עיפות. פולסי = מכת מקל, *נשטונאד*.

תוספות

ומחיוהו שיתין פולסין — להודיע לו שאין יכולת למטטרון יותר מאחריני. **שובו** בנים שובבים — בירושלמי מפרש למה אירע לו כך, ואיכא טפי מקראות שדורש והיה הורג דוברי דברי תורה. ואמר: כל תלמיד דהוה חמי ליה הוה קטיל, ולא עוד דהוה על לבית ועדא, הוה חמי טליא קמיה סופרא, ואמר: מאן אלו עבדין הכא כו' כיון דהוה שמעין ליה שבקין ואזלין. וקאמר ליה ר' מאיר: מאי דכתיב (יורה בירך) את כל אשר לאיוב למשנה" (איוב מב) ואמר לו: שכפל לו ממונו. והוא השיב שרי עקיבא דריש ליה בזכות מצות ומעשים טובים ברכ מראשיתו. ומייתי ליה "טוב אחרית דבר מראשיתו" ודריש ליה ר' מאיר לאדם שהוליד בנים בילדותו ומתו, ובזקנותו הוליד ונתקיימו. ואמר לו: ר' עקיבא רבך לא כך דרש, אלא טוב אחרית דבר שהוא טוב מראשיתו. (ובין הוה המעשה: אבויא אבי הוה מגדולי ירושלים וביום שבא למהולי קרא לכל גדולי ירושלים והושיבן בבית אחד, ולרבי אליעזר ולרבי יהושע במקום אחר. מן דאכלין ושתיין, שרין מטפחין ומרקדים, אמרי: עד דאלין עסקין בדידהו נעסוק בדידן. ישבו ונתעסקו בדברי תורה. ירדה אש מן השמים והקיפה אותן. אמר לון אבויא אבא: גברין, מה באתם לשרוף ביתי? אמרו לו:

על אחר אמרו שקיצץ בנטיעות, כלומר הגיע לידי כפירה ועליו הכתוב אומר "אל תתן את פיך לחטיא את בשרך" (קהלת ה, ה) ושואלים: מאי היא (מה היה הענין) הדבר שגרם לו? חזא מיטטרון דאיתיהבא ליה רשותא למיתב למיכתב זכוותא דירשאל (נראה את המלאך מטטרון שנתנה לו רשות לשבת לכתוב את זכויותיה של ישראל). אמר: גמירא דלמעלה לא הוי (נמנדים) אנו שלמעלה, בעולם עליון, איך לא ישיבה, ולא תחרות, ולא עורף, (שהכל פונים כלפי שכינה) ולא עיפוי (עיפות), וכיון שראה שיש מי שיושב, ואינו הקב"ה, אלא מלאך עליון, אמר: שמא (ואנחנו מוסיפים: חס ושלום), שתי רשויות הן, שמלבד הקדוש ברוך הוא יש גם כוח ושלטון אחר, הממונה על העולם. ומכאן הגיע לידי כפירה. ומספרים, אפקוהו למיטטרון ומחיוהו שיתין פולסי דנורא (הוציאו את מיטטרון ממקומו בשמים והיכוהו בששים שבטים של אש) שלא יכראו לטעות כמו אחר. אמרו ליה: מאי טעמא כי חזיתיה לא קמת מקמיה (אנחנו לו למלאך: מה הטעם כאשר ראתה אותו את אלישע לא עמדת ספנין: ועם זאת, כיון שהוא היה הנוגע בדבר איתיהבא ליה רשותא למימחק זכוותא דאחר נניתנה לו למיטטרון רשות לחזק את זכויותיו של אחר ולהכשילו בכל דבר. יצתה בת קול ואמרה "שובו בנים שובכים" (ירמיהו ג, כב)

שלש אצבעות / וכתבו כי שיעור זה הוא כעין המרחק בו היתה מרחפת על גזליה, ואין לשיעור זה מקור ממקרא מיוחד (טריא ועוד).

עדין בן זומא מבחון / ולפי גרסה זו הכוונה שכן זומא עדיין לא הגיע להבנה פנימית של הדברים הנסתרים. ויש גרסה אחרת המובנת בכמה ספרים "כבר בן זומא מבחון" כלומר הבחין בו ר' יהושע שהוא מוטטט במחשבתו בדברים שיגרמו לו למות בקרוב.

חזא מיטטרון וכו' / בענין זה הרבו חכמי הקבלה לעסוק, ומדברי המדרשים נראה כי מיטטרון הוא "שר העולם", המלאך הממונה על העולם שלנו כולו, ומכאן היה לאחר מקום לטעות שיש שתי רשויות, זו של הקב"ה המצוי מעל לכל העולם, ורשות אחרת נבדלת של "שר העולם", כדעתן של כמה מכתות המינים הגנוסטיים.

אפקוהו למיטטרון ומחיוהו / היו שפירשו כי הראו לו לאחר שמכים את מיטטרון כדי שידע שאינו רשות לעצמו אלא הוא רק שליח כשאר המלאכים (ר"ח, גאונים, ר"י באוצר הכבוד). ויש שפירש שנתנו לו למלאך כוח נוסף כדי שיוכל להעניש את אחר (אוצר הכבוד).